

BÁNYAI JÁNOS

Újvidék
Radnička 31.
daada@sezampro.rs

„NE BÁNTSD VELENCÉT”

Az intimitás hatalma: Márai Sándor: Vendégjáték Bolzanóban

“Don’t Dare Touch Venice”

The power of intimacy: Sándor Márai: Casanova in Bolzano

Az írás Márai Sándornak 1940-ben kiadott Casanova-regénye egy-egy nagyjelenetének elemzésével keresi a választ arra a kérdésre, hogy milyen hatalma van, ha van hatalma, az emberi élet felett az egyszer megtapasztalt bizalomnak és intimitásnak. A kérdésre adható válaszok rejlenek Márai regénye felépítésében, anyagának elrendezésében, nyelvi megmunkáltságában. A regény az intimitásnak az európai kultúrában elfoglalt helyét és az ott betöltött szerepét fogalmazza meg regényes jellemek, műveltségi előismeretek és előítéletek elbeszélésével.

Kulcsszavak: Casanova, kulturális háttér, regényes jellem és életrajz, életrajz és mese, megkitalálás, opera és narráció, előítélet és előismeret, álruhába öltözött indulatok és szenvedélyek.

A *Vendégjáték Bolzanóban* 1940-ben jelent meg, egy évvel a *Napnyugati őrvjárat* című „útirajz” után, és egy időben a jogosan Krúdy utolsó regényeként emlegetett *Szinhád hazamegy* című regénnyel, valamint a *Kaland* című színművel, és két évvel megelőzve a *Gyertyák csonkig égnek* című, az azóta nagy népszerűségnek örvendő regényt. Beszédes adatok. A *Napnyugati őrvjárat* a *Vendégjáték Bolzanóban* műveltségi tereit járja be, azt az európai kulturális háttérrel, amelyben a regény hőséneke neve, a regényben csak Giacomo néven emlegetett Casanovának neve, egyszerre idézi fel a gyűlöletet és a rajongást, a bosszút és a meghittséget, az értelmet és a közönyt; híres és hírhedt név, egyszerre vonzó és taszító, egyszerre szólítja meg az európai kultúrában honos és több felől körüljárt kaland jelentésrétegeit. A *Szindbád*

hazamegy szövegvilágát a Casanova-regényben tapasztalt erős beleélés és azonosulás képessége különbözteti meg, ami egyaránt vonatkoztatható mind a megformálás, mind a beszédmodok alakítására, míg a későbbi *Gyertyák csonkig égnek*hez a daljátékszerű jelenetezés elbeszélői eljárása közelíti a Casanova-regényt. Jól látható ezekből az adatokból, hogy Márai Sándor regényvilága szoros kapcsolódást mutat az európai kulturális hagyományokkal, másfelől pedig a formálás, a narráció, a beszédmód belső összefüggései olvashatók ki belőlük. Rónay László Kenyeres Imrének a regény megjelenésével egy időben közreadott elemzésére hivatkozva beszél Thomas Mann-nak az 1939-ben közreadott *Lotte Weimarban* című regénye és Márai Sándor regénye közös vonásairól, felismerve, hogy a két mű egyformán „az életrajziságban rejlő korszerűsítési szándékra” épül, hiszen mindkét regényben „hétköznapi emberként jelennek meg a hősök”. Thomas Mann öregedő Goethéje és Márai Sándor enyhén pocakosodó Casanovája ugyanannak a kulturális tapasztalatnak a szülöttje. Mindkét regényhős, ha másképpen is, beleírta a nevét az európai kultúrába, és regénybeli megformálásuk, életrajzuk és személyiségük felidézése éppen ezt a kulturális értékrendet és élményvilágot hozza felszínre és szólaltatja meg. Sem az egyik, sem a másik regény nem mond fel teljes életrajzot, mert a tényeket és adatokat tartalmazó biográfia helyett az általánosabb érvényű személyiséget rajzolja meg. Erre Márai Sándor is figyelmezteti olvasóját a regény élén álló *Jegyzetben*. „Hősöm arc- és jellemvonásaiban az olvasó bizonyára felismerni véli Giacomo Casanova, a 18. század e hírhedt kalandorának jellegzetes arcképét” – áll a *Jegyzetben*. Ám ennek a hírhedt kalandornak az életrajzából csak a velencei „ólomkamrákból” való menekülés ténye került be a regénybe, Casanovának szintén „hírhedt” *Emlékezéseik*jéből semmi. „Minden más, amit az olvasó a regényben talál, mese és kitalálás.” Ám nyomban hozzá kell tenni, s ebben akár Szerb Antal *Hétköznapiak és csodák* című regényelméletére is gondolni lehet, hogy Márait, miként Thomas Mannt sem, nem az életrajzi regény mintája ihlette, amikor Casanova, illetve Goethe életrajzához folyamodtak, hanem ezeknek az életrajzoknak vagy az életrajz egy-egy adatának fikciót csodát és látomást indukáló hatása. Márai közlését a *Jegyzetben*, miszerint őt, az író hősének élettörténetéből nem a regényes történet érdekelt, hanem „a regényes jellem”, úgy is lehet érteni, hogy őt nem az életrajz, hanem a meséből és kitalálásból felépülő regény érdekelt. Ismert volt előtte egy adat, az, hogy hőse, Giacomo Casanova „1756. október 31-én éjfélkor kötélhágcsón ereszkedett le a velencei ólomkamrából a lagúnákba, s egy Balbi nevű kicsapott szerzetes társaságában menekült a Köztársaság területéről München felé”. Erre az életrajzi adatra épül aztán a „mese” és a „kitalálás”, természetesen nem függetlenül Casanovának Európában elterjedt

hírétől, ám függetlenül Casanova *Emlékezéseikjéről*, ami azt jelenti, Márai regényében nem írott szövegek, csupán hírek és legendák visszhangoznak, egy egész kulturális környezet, amit persze az életrajz teremtett meg, meg az életrajz történéseinek híre, létrehozva egy teljes kulturális miliőt, aminek függvényében olvasható a *Vendégjáték Bolzanóban*, s amiben egyformán feltárható a „regényes jellem”, a „mese” és a „kitalálás”. Márai Sándor az európai kultúra egyik fejezetét idézte fel, erősítette és ismételte meg a Casanova-regényben, mégpedig a regényhős életrajzában tényszerűen elő nem forduló történetet alkotva. Így is történhetett volna, mondhatja az olvasó, aki a regényben felismerte a „hírheft kalandor” alakját, mert tud valamit a kalandorról, tudja azt, amit róla az európai kulturális hagyomány kialakított. Amikor Márai a „mesét” és a „kitalálást” említi, amikor a „regényes jellem”-ről szól, valójában erre az olvasói előismeretre, az is mondható, kulturális előítéletre játszik rá. Hogy Márai számít az olvasóra, főként az olvasó műveltségére és előismeretére, szövegszerűen is megjelenik a *Jegyzetben*, amikor Casanova olvasói felismerését egyben vádnak mondja, hiszen rossz híre van Casanovának, s eme vád ellen, minthogy a kulturális előítéletekből származik, „nehéz lenne védekezni”. Márai Sándor a vád ellen azt hozza fel, hogy nem írta át Casanova emlékezéseit, hogy amit mond róla, mese és kitalálás. Ezzel a némi önironiával is átitatott önvédelemmel Márai a kulturális előismeretről és előítéletről a regényre tereli a szót. Azt várja el olvasójától, hogy a regényre figyeljen, és ne keressen a regény szövegében műveltségére bizonyítékot vagy cáfolatot. Nem véletlenül mondja Márai Casanovát a regényben írónak, hőse íróként is mutatkozik be, íróként szerepel, ám a művet nem tollal, tintával és porzóval írja, hanem az életével, s ezért tekinthető jogosnak a kései utód, a Casanova-regényt író Márainak elhatározása, hogy szövegét mesére és kitalálásra építi, ám úgy, hogy ez a mese és kitalálás egyszerre van teljes összhangban Casanova hírével, meg az ellenkezőjével is, hiszen Casanova nem az ellenállhatatlan hódító daliás alakjával van jelen a regényben, ellenkezőleg, rongyosan és szegényesen, elhanyagoltan és testében megereszkedve. „Egy úr Velencéből” a címe a regény első fejezetének, és joggal vehető az egész regény keretének, hiszen Casanova egyetlen tőrrel érkezik a bolzanói fogadóba, s nyomban hazugsággal mutatkozik be a fogadósnak: „Nem hallottál arról, hogy egy velencei nemes embert titkárával és szolgálival kiraboltak a határon?” – kérdezi, és az ijedt fogadós legszebb szobáit nyitja meg számára, a cselédség pedig „danolva, vihogva és sugdosva” megy a dolgára. Casanova belépőjét a kórus éneke kíséri, ő maga pedig, mintha csak köszörülné a torkát, mozdulataival, szavaival, megjelenésével a nagy áriára készülődik. Teátrális a megjelenése, és teátrális lesz később minden megszólalása. De nem üres teatralitás ez, ellenkezőleg, tartalommal

telített, hiszen Casanova valóban „egy úr Velencéből”, ha most külseje első pillantásra nem is látszik velencei úrhoz méltónak.

Nem véletlenül érkezett a börtönviselt Casanova éppen a téli Bolzanóba. Be nem teljesült szerelem fűzi a városhoz; itt él Franciska, akinek nem szűnő vonzaskörében él már egy ideje, és akiért megverekedett Párma grófjával aki immár Franciska férje. A regény két nagyjelenetében szembesül Casanova először a már idős gróffal, majd pedig a Casanováért továbbra is rajongó Franciskával. Rajongásuk kölcsönös, közös titkaik vannak, vagy lehetnének közös titkaik, bizalmasok tehát, kapcsolatuk légies, és ezért tartós. Mindkét jelenet a bizalmasság bélyegét viseli magán. Casanova és Párma grófja mint-ha ellenségek lennének, és szabály szerint ellenségek is; a halálra készülő idős gróf félti Franciskát a hírhedt kalandortól, meg is fenyegette korábban, hogy megöli, ha még egyszer Franciska közelébe kerül, most azonban, a regény idején, nem gyilkos szándékkal érkezik a fogadóba. Casanova szobájába, hanem szerződést akar kötni a velencei úrral. Franciska levelét hozta el Giacomónak. Franciska, aki épphogy csak megtanult írni, levelet írt a velencei úrnak, összesen három szóból álló levelet: „Látnom kell téged”, amit a levelet hozó gróf részletesen elemez majd, példamutató szövegelemzés ez, ám ugyanakkor bevezetés a felkínált szerződésbe. Párma grófja házában álarcosbálra készülnek, a gróf azt is elmondja Casanovának, hogy ő maga számárfejes álarcot visel majd. Meghívja Casanovát a bálba, s Casanova reputációjára, kalandjainak mívességére hivatkozva azt a műremeket várja el Casanovától, hogy töltsön egy éjszakát Franciskával, de olyan legyen ez az éjszaka, hogy az asszony utána épségben térjen vissza hozzá, felvidítani életének utolsó napjait, hónapjait. Casanovának pénzt ígér, sok-sok aranyat, menleveleket és váltókat, de Casanova mindezt kevésnek tartja, ezért a szerződésbe foglaltakat csak ingyen hajlandó teljesíteni. Hosszú párbeszéd zajlik kettőjük között, Párma grófja sokat beszél, Casanova kevesebbet, ám kettőjük párbeszéde kölcsönös bizalomra épül, meghittsége, ha úgy tetszik, intimításra. Csak a meghitt bizalom lehet párbeszédük háttere. Valójában esküdt ellenségek, Párma grófja meg akarja őrizni Franciskát, Casanova meg akarja hódítani a szépséges asszonyt. A helyzet összetűzés felé vezetne, ahogyan már korábban megvívta egymással és akkor Párma grófja vitte el a sebészhez a sebesült Casanovát. Párbaúknak ilyen befejezése teremthette meg kölcsönös bizalmukat. Egyszerre ellenségek és bizalmasok, ezért beszélhetnek nyíltan a szerződésről. Casanova vállalja a szerződést, a Franciskával töltött éjszaka után nyomban elhagyja Bolzanót. Párma grófja végül arra kéri a kalandort, ne nagyon bántsát meg Franciskát.

Erre felel majd a bizalmasság másik nagyjelenete, a *Vendéjáték* címet viselő, Franciska és Casanova találkozásának történetét elmondó fejezet.

Giacomo készül az álarcosbálba, selymekbe burkolja testét, kifesti az arcát és a száját, nőnek öltözik, s már éppen készen áll a kosztümben, amikor szobájában megjelenik Franciska, mégpedig ifjú lovagnak öltözve. Több szempontból fontos, hogy mindketten álarcot viselnek, s az sem mellékes, hogy Giacomo női, Franciska férfjelmezt visel. Afféle operai nagyjelenet ez, amelyben a hősök álruhába öltözve jelennek meg, hogy részint elrejtsek valóságos énjüket, részint pedig, hogy éppen a maszk, az álruha tegye számukra lehetővé a bizalmat. Bizalmas beszélgetés zajlik Giacomo és Franciska között, a Párma grófjával folytatott bizalmas beszélgetésnek egyszerre párja és ellenpontja. Most is Franciska beszél többet, hosszú bekezdésekben, afféle emelkedett áriákban kínálja fel magát és szerelmét a kalandornak. „Öt éve szeretlek”, mondja Franciska Giacomónak, és nem sérti, hogy a kalandor szerződést kötött a gróffal, az sem, hogy levelét nem a lovászfíú, hanem a férje hozta el Giacomónak, mert – mondja – „mégis te vagy a férfi, akihez nekem közöm van, és én vagyok a nő, akihez közöd van, mint a gyilkosnak az áldozathoz, mint a bűnösnek a bűnhöz, mint a művésznek művéhez”. Majd amikor kiderül, Franciskának nincs hatalma Giacomo szíve felett, belenyugszik a sorsába, csak a bosszú maradt meg számára, majd amikor Giacomo megtagadja, hogy válaszoljon Franciska levelére, azt mondja az asszony: „A játéknak és mutatványnak vége, Giacomo. Térjünk meg életünkhöz, s vessük le az álarcot és álruhát. Minden úgy történt, ahogy akartad. Bizonyos, hogy valamilyen törvény szerint történt mindez. De tudnod kell, hogy minden úgy is történt, ahogy én akartam: Láttalak, vigasztaltalak és megbántottalak.” Majd távozik Giacomo szobájából, de a küszöbről még visszaszól: „Remélem, nem bántottalak túlságosan.”

Itt ér össze a két dalszínházba illő nagyjelenet, amott Párma grófja arra kérte Giacomót, ne bántsa meg nagyon Franciskát, emitt Franciska mondja Giacomónak, hogy talán nem bántotta meg túlságosan. Márai Sándor biztos kézzel fűzte egybe a két nagyjelenetet, részint azt bizonyította ezzel, hogy az életek a bizalmasság, az intimitás szintjén összeérnek, részint azt, hogy a bizalmasságnak hatalma van az érzések és az életek felett, hiszen ha másként is rendeződik az élet, a bizalom nem tűnik el, ott rejtőzik minden szóban és mozdulatban, letörni, főként kitörölni nem lehet; az egyszer megszerzett bizalom nem veszíthető el, ha mégoly erős ellenek támadják is meg. A regény végén Giacomo levelet ír Párma grófjának, amiben arra kéri, s ilyesmire csak a bizalmat lehet felkérni, hogy „mondja meg Párma grófnőjének, hogy kérem Istent, kérek minden túlvilági és alvilági hatalmat, őrizzen meg minket, őt és engem, most és a jövőben, a találkozástól”. Nem mond ellent ennek az idézőjelbe tett zárómondata a levélnek: „Csak Téged és örökké.” Három szó, mint Franciska levelében, hosszú értelmezésre méltó mondat, amilyen Franciskáé

volt Párma grófja számára. Ám itt, a levelet író, majd másoló szolga, Balbi, a kicsapott szerzetes „rengő hassal, teli torokból hahotázni kezdett”. A sátáni nevetés, amivel befejeződik a regény, átszínezi a korábbi nagyjeleneteket, hiszen valóban van valami mélyen nevetséges és művi mind Giacomo és Párma grófja, mind Giacomo és Párma grófnője operai nagyjelenetének, amin csak a közöttük létrejött és immár megmásíthatatlan bizalom léphet túl.

De Balbi hahotázása felidézi Giacomo, Rónay László szavával, „Velence-himnuszát” is. Amikor Giacomo a velencei börtönből menekülve a bolzanói fogadóba ér, beszélni kezd arról, hogy mindent el kell költenie, „az életet és mindent, amit az élet ad”, hogy író lehessen, meg hogy „drága multság, írni...” És a velenceiek elvettek az életéből tizenhat hónapot, megtagadva őt, aki a gályapadon is legalább annyira velencei „mint a legelőkelőbb férfi Tizian képein”. Ezért azt kiáltja: „Dögvész és pestis Velencére”, majd hosszú mondatban folytatja átkozódását, ám amikor Balbi, a szolga, akit kicsaptak a szerzetesrendből, igazat ad Giacomónak, akkor az úr, a velencei úr, aki toprongyosan, mindenétől kifosztva, egyetlen tör birtokában érkezett Bolzanóba, s akinek nyomában vannak Velence és mások kopói, „megragadta (a kicsapott szerzetes) nyakán a gallért és fojtogatni kezdte”. Azt mondta rekedten: „Ne bántsд Velencét!” És hozzátette: „Majd én! No! Érted?... Majd én bántom Velencét!” Csak az mondhatja ezt, és az viselkedhet így, aki minden bántalma ellenére tetőtől talpig velencei, mert Velencével, a köztársasággal bizalmas kapcsolatban van, akit a meghittség és közvetlenség, a szeretet és szép emlékek kötnek a városhoz, és ezen az égvilágon semmit sem változtat, hogy Velence megbántotta, hogy tömlöcbe vetette. Ám éppen ez az intim kapcsolat jogosítja fel őt, és csak őt, a mindenestül velenceit, hogy átkot vessen a városra, mert – mondja Balbinak – „Áldom a sorsot, és földig hajlok a végzet előtt boldogságomban és büszkeségemben, hogy velenceinek születtem!” Majd azt mondja: „Anyám és apám velencei volt, magam és testvéreim mind ott születünk: van-e igazibb *grandezza* és nemesség, mint a miénk?... Érted már? Mondom, hogy ne bántsд Velencét!”

A bizalom megnyilvánulásának három nagyjelenete közül a harmadiként említett áll a regény élén, és a két későbbi jelenet után újraolvasva világossá válik, hogy ugyanazt mondja, mint amaz a kettő. Szerződni lehet a féltékeny és szenvedő Párma grófjával, elutasítani lehet Párma grófnőjének ajánlkozását, szívességet lehet kérni a szerződő féltől, ám mindez nem volna lehetséges belső kötődés, meghittség és bizalom nélkül, még akkor sem, ha mindez a realitások irányából nevetséges, mert megszakítja a normálisnak tekintett életvitel menetét, ezenfelül pedig álarcosan színpadias, ahogyan a bizalom, az intimitás minden megnyilvánulásában ott van a különbözőzés jele, ezenfelül pedig az iróniáé és az öniróniáé.

Ezért nincs esély a boldogságra. A megőrzött és fenntartott, a tűzzel-vasal védelmezett bizalom nem út a boldogság felé. Giacomo nem boldog, amiért megszökhetett a velencei tömlőcből, és amiért viszontláthatja Franciskát, hiába mondja, hogy „csak Téged, és örökké”, nem boldog Franciska, amikor viszontlátja Giacomót, hiába írta kusza betűivel, hogy „Látnom kell téged”, és nem boldog Párma grófja sem, hiába teljesítette Giacomo a felajánlott szerződésbe foglaltakat. Lehetséges a bizalom, lehetségesek az intim összetartozások, vannak a világon intimusok, azaz bizalmasok, akiknek levelet lehet írni, akiktől szívességet lehet kérni, akiknek megértésére számítani lehet, ám a boldogság, amit végül is a mindig magányos Giacomo keres a világban, amiben Franciska reménykedik, amikor áruhásan belép az áruhába öltözött Giacomo szobájába, amit életének utolsó napjaira vagy hónapjaira Párma grófja szerződéskötéssel igyekszik megkapni, nem vehető és nem szerezhető meg, mert vagy van, vagy nincs. Erről szól Márai Sándornak a *Vendégjáték Bolzanóban* felidéző *Egy úr Velencéből* című, 1960-ban kiadott „verses játék”. Rónay László idézi, hogy Giacomo, „arra kérdésre, mi a boldogság lényege”, így válaszol:

Nincs neve. Ha nyár van,
Néha elfonnyad. És kivirul télen.
Nincs íze, illata. Nincs a kenyérben,
Amit sütsz. Nem lehet hívni, igézni.
Nincs fortély. Nem lehet kölcsönkérni.
Mindig drágán adják, soha hitelbe.
Úgy vesz körül, mintha napfény lebegne –
Tünemény. És mint a fény, nem fogható,
Egy szó csak.

Boldogság. Ez a szó.

Nincs titka. Csak „van”... Vagy

nincs.

Rónay László véleménye szerint „Ez a kései, fölényes vélemény a regény fő mondanivalóját is visszaidézi.” Kérdés azonban, hogy a boldogság-e a *Vendégjáték Bolzanóban* fő mondanivalója, ha van ilyen egyáltalán. Mert nem a boldogságról, a létezőről vagy nem létezőről, az elérhetőről vagy el nem érhetőről szól a regény, még csak nem is a szerelemről, a soha el nem múló, minden próbát egyformán kiálló szerelemről, tehát nem állít emléket Casanovának, nem hirdeti annak nagy művét, a kalandot, sokkal inkább szól a bizalmasságról, az általa létezővé tett közvetlen kapcsolatról a saját és az idegen között, az intimitás meg nem szűnő érzéséről. Ezért írja Giacomo a

Párma grófjához intézett levelében: „Emberek vagyunk, s ez a magas rang kötelez: meg kell ismerni szívünket és sorsunkat. Nem könnyű ez. Két isteni orvosság tud csak segíteni, hogy elviseljük a valóság mérgét és ne haljunk bele idő előtt: az értelem és a közöny.” A bizalmat az értelem és a közöny sem kezdheti ki. Ez olvasható el Márai Sándornak a *Vendégjáték Bolzanóban* című, 1940-ben megjelent regényében.

“DON’T DARE TOUCH VENICE”

The power of intimacy: Sándor Márai: Casanova in Bolzano

In his novel *Casanova in Bolzano*, Sándor Márai turned to the Casanova-story, one of the great and noble stories of European culture, but he did not start to list the adventures of the chosen romantic hero but rather elaborate the “adventurous character”, and did this by the narrative processing of the key scenes of operas, namely, the key scenes condensed into opera arias of the Count of Parma and Casanova, and the Countess of Parma and Casanova. These key scenes are the pictorial and narrative compositions of once experienced and never passing confidence and the power of intimacy. Sándor Márai’s novel has worked its way into the key opera scenes and the European cultural tradition studded with stories of never lapsing intimacy precisely with the exclamation “Don’t Dare Touch Venice”.

Keywords: Casanova, cultural background, romantic character and biography, biography and story, and fiction, opera and narration, prejudice and preliminary knowledge, passions and tempers dressed in disguise.